

Անկէ իջաւ ի Կիրիսի՝ ուր՝ ապստամբական յուզմունք կային, Արբակի քաղաքին բնակիչներն եւ զօրքն սարսափած՝ Մասնի լեռան վրայ ելան. հոն զօրքէն հազար հոգի սպաննելէ վերջ՝ Ասորենաձիրաբաղ երկու հազար հոգի գերի բռնեց, եւ Արբակի քաղաքին, իսլայ եւ Սալանիքա ամրոցներուն տրեց; Արուսաղիք (կամ Արիմաղիք) որոնց վիճակն Ծոփաց արեւմտակողմը կը գտնուէր, Սինաբու (կամ Կինաբու) եւ Տիգու ամրոցներուն տրեած, եւ Սաղմանասար Ա.է հոն հաստատուած Ասորեստանեայքն իրենց վիճակը գերի տարած էին: Ասորենաձիրաբաղ տրեց այն ամրոցներուն, եւ գերի տարուած Ասորեստանեայքն իրենց նախկին տեղերը նորէն հաստատեց: Նախորայ արեւմտեց հարաւակողմը տրեած տեղաց շատերուն վրայ իւրց իսկ անձին փոխանորդ, կամ կողմակալ եւ կամ հրէի կողուած պաշտօնեայ մը կը կարգէր:՝ Թամիս 867 տարին՝ Ասորենաձիրաբաղ իւր չորրորդ արշաւանը գործեց Նախորայ երկրաց վրայ: Գրեթէ բոլանդակ Աշնիք եւ անոր հիւսիսակողմը Կիրիսի երկիրն Ասորեստանեայք իշխանութեան դէմ ապստամբած էին: Ասորենաձիրաբաղ՝ նախ Աշնեայ արեւելակողմն Ասա վիճակին (Աշնուաց Չոր), յետոյ Կիրիսիայ Ումալիա եւ խրանու ամուր քաղաքաց տրեց՝ ոչ առանց սաստիկ ընդդիմադրութիւն կրելու: Անկէ դէպ ի հիւսիս յառաջացաւ, եւ Գիրիսու դարձեալ տարեստանեայ բանակները տեսաւ: Ամուգանի եւ Արբանիա լեռանց մէջ եղած քաղաքներն՝ Շամա վիճակին քաղաքներովն ի հուրմատեցան: Ասորենաձիրաբաղ ամրոցը Կիրիսուէն պատանդներ առնելով իջաւ յարեւմտուս հարաւայ. Բիւս-Չամանի վիճակին Կարմահայր ամրոցը յարձակմամբ առաւ, եւ երեք հազար հոգի անկէ գերի տարաւ: Ամփի² քաղաքն՝ որ Բիւս-Չամանի վիճակին արքային իշխանի գլխաւոր քաղաքն էր, զորհուրիւն տեսարաններով թատրոն եղաւ: Ասորենաձիրաբաղ ասկէ Նիւոէ գտնալու ճամբուն վրայ՝ Լապտուրի արքային ամրոցն զիւրջ յարձակմամբ առաւ, եւ ասկէ եւս երեք հազար հոգի գերի տարաւ: Այս վերջին արշաւանն քան զառաջինն աւելի արեւելացեալ եւ անագորոյն եղաւ:

(Հարանման) ՅՈՂԱՐԿ Վ. ՄԱՍՏԱՆԻՍ

ՄՈՐԱԴ ՖՐԻԴՐԻԽ

ՄՈՐԱԴ ՖՐԻԴՐԻԽ ԱՐԱՐԱՏ

7. MURAD FRIEDRICH, Ararat und Masis, Studien zur armenischen Alterthumskunde und Litteratur. Heidelberg 1901. 80 pp, 104.
8. ԱՐԱՐԱՏ ԳՐԱՐԿ - Քանաստեղծութիւններ: Վննտիկ 1900. Տպ. Ս. Ղազար: Էջ 80 273: Գրքն է Փր. 2 66:
9. LEHMANN C. F., Armenien und Nordmesopotamien in Alterthum und Gegenwart. Vortrag etc. Berlin 1900. 8^e pp. 84-103.
10. SYKES MARK, Through five turkish Provinces. London 1900. 8^e pp. 149. Լուսատիւք 21:
11. GELZER H., Geistliches u. Weltliches aus dem Türkisch-Griechischen Orient. Selbsterlebtes und selbstgesehenes. Leipzig 1900. 8^e pp. XII+253, 8^e 1 լուսանկար:

7. MURAD FRIEDRICH, Ararat und Masis. Հաս յաշու գրուածք մըն է ներկայ երկաթիւնութիւն, որ պատիւ կը բերէ հեղինակին: Իւրաքանչիւր էջ կը ցուցնէ որ գործը հմուտ է այն նիւթին, զոր ուսումնասիրելու ձեռնարկած է, տեղեակ նսւէ նորագոյն գիտնական գրութեանց որ իւր նիւթին այս կամ այն մասը կը շոյափեն, եւ օգտիւ գործածած է ընդարձակ զբաղմունքիւն մը: Անշուշտ ինչպէս նման որեւէ գործի մէջ՝ անհնար է որ տկար կողմը չգտնուին, կարծիքներ՝ որ անընդունելի ըլլան, անձգութիւնը այս կամ այն երկրորդական կէտին մասին: Ասոնցմէ գրեթէ անհնար է որ բարբառիկ ազատ ըլլայ որեւէ գրութիւն մ'ուր շոյափուած են ինդիքներն այնպիսի հնուութեամբ, որուն ամենամեծ մասը միւսութեան մէջ թաղուած է, եւ որուն շատ խնդրոց մասին յաճախ միայն ենթադրութիւններով, շատ շատ հաստատականութիւններով կարելի է խօսիլ: Գործքի մ'արժէքն ասով չի նուազիր, բաւական որ հիմնական մասուէրը խախտու չըլլայ:

Ներկայ երկաթիւնութիւն՝ որ ծայրէ ծայր մեծ հմուտեամբ գրուած է, ամէն կողմանէ գտնութեան արժանի է հմուտեց երկ մը կը համարինք, թէ եւ չըլլանք շատ կարծիքներու համաժող: Անընդունելի կէտ մըլ չ'արժեք հաճախանայ: Նիւթը գլխաւորաբար է ինչպէս խորագիրն ալ կը ցուցնէ, «Արարատ եւ Մասիս», եւ յատկապէս այն խորոյ մասին է թէ ինչ կապ ունի Մասիս Ծոնդոց գրոց պատմած ջրհեղեղի լեռան հետ, քննութեան առնելով այն լեռան նկատմամբ յայտնուած բազմութիւն եւ այլապէս կարծիքներն ու մեկնութիւնները: Նիւթն արտադրուած պարզ եւ ահմատական կ'երեւայ. բայց իրականութեան մէջ այնպէս չէ: «Արարատ» եւ «Մասիս», անհրաժեշտ կապուած են բազմութիւն ուրիշ ինդիքներու հետ՝ առանց որոց հնար չէ միակողմանի մեկնել այսպէս կամ այնպէս ինդիքներ յիշելով միայն մեկ վերաբերանքը՝ «Արարատ» եւ «Ուրարուր», Հայոց նախահայրենեաց, հնագոյն պատմութեան, հին զրուցաց եւ ի վերջոյ նաեւ Հայ մատենագրութեան, որ արձագանգ է այս կամ այն տաւաղութեան: Եւ այսպէս նաեւ ներկայ երկն, բաց ի իւր բուն խնդրէն՝ կը շոյափէ բազմութիւն կէտեր, ինչպէս Հայ ազգին ամե-

1 Յարեգրութեանց պղտփի ընկերացուան, աղք

2 Ամփ, արգի Տիարպէրի քաղաքն:

նախորհ Տնութեան վերաբերեալ նայեալեանս հայ մասնաշաղկապներն: Արքեպիսկոպոս կամ հայ գրականութեան խնդիրները բաւական մեծ տեղ մը կը բռնեն: Իրաւամբ դրած է հեղինակն իբր երկրորդական խորագիր իւր գործոյն՝ «Աւստրալիականութիւնը հայկական հաստատութեան ու մասնաշաղկապներն»:

Բուն խնդիրն՝ այն կէտն է որ կապ ունի ծննդոց գրոց (Ը, է) պատմածին հետ թէ տապանն ի՞նչ «ի լերինս Արարատայ», ինչպէս ունի հայ թարգմանութիւնն՝ բուն բնագրին համեմատ, մինչ յայն ունի «ի լերինս Արարատ», եւ կը ցուցնեն որ լերան անունն չէ՝ «Արարատ», ինչպէս շատերը կարծած են սխալմամբ եւ ինչպէս նաեւ ցայսօր սովորական անուանակոչութիւնը կը լինի, այլ եւլի՞ կամ աշխարհի անունն է՝ (I, ք. 1—5): Այլ կէտը կամ «Արարատ» աշխարհ է՝ «Թագաւորութիւն» արդէն կը շարափէ Ուրարտի պատմութիւնը, Խաչագանին կամ Նախաշայկը, Վան եւ իւր բնեւորութիւնքն եւ արդի Հայոց մուտն. (II, 5—9.) Բայց եւ ատոր հետեւութեամբ այս ծանրակշիւ խնդիրը թէ ուր արիական Հայոց նախնական հայրենիքն եւ թէ ինչ կապ կայ ատոց եւ փոքրասիրական հին ազգաց՝ Փռուգացւոց, Հատերու, եւ Գարմար հետ, որոց մասին այնչափ պէտպէս կարծիքներ յայտնուած են, ի նկատի առնելով նաեւ Արարատը. Թորգոմ, եւն, գարմաշ, Հայկ եւ յարակից եւ նման աւանդութիւնք. (III, ք. 9—26.) Նուազ մտադրութեան արժանի չէին՝ դաւանալով դարձեալ բուն խնդրին՝ այն անգամն աւանդութիւնքն, որ ընդհանրէ լեւզ կը դնեն Կարգաւոր աշխարհն, որուն արձագանքը կայ նաեւ հայ գրականութեան մէջ, ինչպէս նաեւ բարեխափան զոյցը՝ որ նոյնպէս անձամբով չէր Հայոց, անուգրակի՝ Եւսեբեայ միջոցաւ. (IV—V, ք. 26—36.) Ընդարձակ շորս գլուխ նուիրուած է Հայոց աւանդութեանը, Մատիս քաւաց, եւ այլ զոռցաց եւ գիտաբանութեան «Նախիլեանի» կամ (իմանա՝ տեղւոյ խնդրին եւ ընդհանրապէս հայ գրականութեան ասուած տեղեկութեանց. (VII—X, ք. 42—84.) Այստեղ արդէն յաճախ շոյափուած են հայերէն մասնաշաղկապներն այլեւայլ կէտերը: Յատկապէս տասներորդ գլուխը (ք. 67ff) գրեթէ ամբողջովին Բաւշարիքնութիւնն է, որ ինչպէս ծանօթ է այլապէս կ'ըսէ տապանի իման լեւզ՝ Կորգուայ Արարատ (Պ, է.) Հեղինակն այս առթիւ քննութեան առնելով Ռուզմարայ գրութիւնն՝ այն եղբայրութեան կը համար թէ Եւգարու հայ մասնաշաղկապ մը գործն ալ ըլլալով՝ ապաւայ իմբաքանդիւն մը կրած ըլլայ թերեւս Է. գարուի, եւ բազմութիւ յաւիտեանի ասան, որոց մին ըլլայ նաեւ իշխալը՝ Յակոբայ Մծբնացւոյ զոյցը, իսկ զոյցին աղբիւրը՝ ասորական աւանդութիւն մը կը դնէ: Այնէ արդէն կը հետեւեր որ ասորական հզօր ազդեցութիւն մը կրած է հայ գրականութիւնը: Ճիշդ պար կէտն եւ յարակիցքն, այսինքն Հայոց զոյցը այսուին հանգամանք եւ Ս. Գրքը կրկին թարգմանութեանց խնդիրը քննութեան առնուած են յաւելոգ գլխուն մէջ. (XI, ք. 84—90) որ ամփոփ ու գեղեցիկ կերպով կը ներկայացնեն իրերը,

որչափ ալ այս կամ այն կէտը կրնայ վիճելի երեւալ բառ տեսեալտին: Արքեպիսկոպոս (XII, ք. 90—2) իբր եղբայրութիւն կրկին կը գառնայ տապանաւոր լերան, որ է՝ ինչպէս գրեւս նպատակն էր ցուցնել Մատիս:

Արքեպիսկոպոսականութեան մը կայ (ք. 93—101) շորս բաժնով, արդեօք՝ «քննադատութիւն Փաստասիր Բուզանդացւոյ», առթիւ Գեղեցիկ այն կարծեաց թէ արդի բնագիրը լի է լուսանցադրութիւններով եւ մեկնաբանութիւններով յետոց, սրնք յետոյ լուսանցքներն մարմնոյ մէջ մտած են եւ ատով կ'ըսեն եւ Բուզանդայ քով շատ յաճախ գտնուած կրկնաբանութիւններն, նոյնանիշ բառերու կուտակութիւնքն եւ նմանները Հեղինակին բազմաթիւ օրինակներով կը ջանայ ցրել այն կարծիքն, եւ թէ այն աւելաբանութիւնքն ու կրկնաբանութիւնքն ասորական Բուզանդայ գրչին են: Գանի մը յաւելմանը եւ ուղղմանը (ք. 102—4) կը փակեն գրքը, որ ջերմապէս կրեալ յաճախաբար ընթերցողաց: Ուրիշ մանրամասնութեանց մէջ չենք կրնար հասնել:

8. Արքեպիսկոպոսականութեան մը կայ (ք. 93—101) շորս բաժնով, արդեօք՝ «քննադատութիւն Փաստասիր Բուզանդացւոյ», առթիւ Գեղեցիկ այն կարծեաց թէ արդի բնագիրը լի է լուսանցադրութիւններով եւ մեկնաբանութիւններով յետոց, սրնք յետոյ լուսանցքներն մարմնոյ մէջ մտած են եւ ատով կ'ըսեն եւ Բուզանդայ քով շատ յաճախ գտնուած կրկնաբանութիւններն, նոյնանիշ բառերու կուտակութիւնքն եւ նմանները Հեղինակին բազմաթիւ օրինակներով կը ջանայ ցրել այն կարծիքն, եւ թէ այն աւելաբանութիւնքն ու կրկնաբանութիւնքն ասորական Բուզանդայ գրչին են: Գանի մը յաւելմանը եւ ուղղմանը (ք. 102—4) կը փակեն գրքը, որ ջերմապէս կրեալ յաճախաբար ընթերցողաց: Ուրիշ մանրամասնութեանց մէջ չենք կրնար հասնել:

Մատիս!
«... Զան է բնութեան լայն հիմնական. Զան է կարեւորութեան թաւալով վտակ. Մարդկանց ծծծաղ լայնը հիմնական Լուի ցաւ է հնչում շատ ու շատ անգամ»
Եւս. Կերեբ.

Իմ երգը:
«Իմ տանջանքի բոսորդու արքանդից Ծրեւելոգ առեւ են երգերու տանջանքի Ցառապանքի օրորոցում ցաւ, կոկիծ Իրերէ են նոցա երգով մերկիւն, իսկ իմ խնջոյ սիրուն, ց' նա վեր է մի մերկ, Կաթ է տըւել ամենախոր վերքերէն»

Բնաբանէ եւ յառաջաբանէ արդէն տեսնուեցաւ թէ գործն արեւելեան գրական լեզուա գրուած է, եւ պէտք ենք կանոններն, որ Ռուսահայոց սովորական գարձած երոյց. առկ. բառերն հազիւ թիւսաւորի պէս աչքի կը հանդիպին: Իսկ ընդհանրապէս տապաշաղկապութեան կանոններն յարգել, երբ «Կանոնադիր Արեւմտեան իսկ իրենց գծած գրականութեան կամ տապաշաղկապութեան կանոններու սահմաններէն ալ անդին վաղելով՝ բանաստեղծին թեւերը պրկող

կաշկանդող կանոններն իրենց ուժեղ ձեռքի հա-
րուածով կը ջնջեցան ու կը խորտակեն:» (Հմտո-
րութ. 1900, Թ. 4) «Եւ կամաւ այսպէս բրած են (ե-
ղբր) որպէս զի ամէն տեսակէն ալ գտնուի (իրենց)
գործերուն մէջ» (Անգլ.) — կանոններն են անկա-
նան — «քանչեղի շատագովութիւն... Եւ միթէ
այդ «կանոնագիր Առեւծներու» կորիւններն ալ
նոյն պատուութիւնը վայելելու իրաւունքէն զուրկ-
առուած են...» Պ. Ա. Չարգը կ'երեւայ թէ շատ կը
սիրէ էն-սեւ կոշտած յանգերով բանաստեղծու-
թիւնը. որովհետեւ մեծ մասն եւ գրեթէ ամբողջը
(ի բաց առեւալ Հաննա, էջ 85—91, որ արձակ է)
հիւսեալ յանգերով է. ամէն երեսի վրայ կը վերե-
սան էջ, —, և եւ եր վերջուորով կ'արեւելի խորշի
նոյնահարմարով եւ նոյնատամանակ բայերով յան-
գերը Պակտութիւն մըն ալ է բառ մեզ եւ է,
տեղադրութեամբ այսպէսովութիւնը: Աւելորենքնաե-
ստեղծ վրայ ձանձրացուցիչ կրկնութիւններն եւ
անհամար ու — անշարժ բայագանջութիւնները
տ. ի մասնաւոր է էջ 161—6, որ «պարոյկ», «շեշտ»,
«երկազ», եւն. առաջամութեան նշաններու բազ-
մութիւնը՝ Մոսկի շարականներու «շեշտ», «փուշտ»,
«պարոյկ», «ուրակ», «երկար», «թաշտ», «խո-
րովայն», «խուս» եւն խաղերը կը գերազանցեն:
— Գործն այլ եւ այլ մասերու բաժնուած է. նիւ-
թերու կարգաւ. եւ այս 273 երես բովանդակու-
թիւն ունեցող գրքին մէջ գրեթէ չկայ վառ. զգած-
մամբ գրուած, խորին տպուկութիւն թողուցող,
աւելնալատ, սիրուն կտոր մը: Ամենայն է, ամե-
նէն աւալին մասը՝ «Հայրենի քնիւղը», էջ 9—
32, կրօնի եւ Հայրենասիրական (Հայրենիքի թշուա-
ռութիւնները) զգածմամբ գրուած. էջ 33—55
եւ այլոր, ընթեռնելի մասեր կան. իսկ 59էն գրե-
թէ մինչեւ վերջը — քիչ բայագութեամբ — այն-
պիսի կտորներ են, որոնց ընթերցումն աւելի բաշ-
ձալի է մեզի շանձմարները: Հ. Թ. Գ.

9. Lehmann C. F., Armenien u. Nord-
mesopotamien in Alterthum und Gegenwart.
Լէմանն Ի. Բեւելքի ուսումնական ուղևորութիւն
եւ անոր ընդհանուր արդիւնները Ժամոթէ մեր ըն-
թերցողաց, նոյն գիտականին բաւական ընդար-
ձակ կրկին զեկուցադրերն, զոր Ժամոթացուցիչը
թարգմանութեամբ. («Հանգիստ», 1900, էջ 65
եւն, միւսը՝ էջ 215, 243, 287 եւ 335 եւն.)
Ընդհարադէպ նոյն ուղևորութեան վրայ կը գառ-
նայ նաեւ ներկայ տարակա, որ ընդհանուր գծե-
րով նկարագրուած են հետազոտութեան արդիւն-
ները, խորագրով՝ «Հայաստան եւ Հիւսիսային
Միջագետք» հնութեան մէջ եւ ներկայիս, Բուն
ճառասիրութիւն մըն է որ տղագրութիւն է եւ հրա-
տարարութեան Գերմանական Գաղութագիտութեան
Ընկերութեան Բերլինի ծիւղին տեղիագրող մէջ.
(Abtheilung Berlin-Charlottenburg d. Deutschen
Colonial-Gesellschaft. Verhandlungen 1900/1,
Heft 4, p. 84—103.) Ճառասիրութիւնն ալ ար-
դէն ելած է նոյն ընկերութեան յիշեալ ծիւղին
առջեւ 1900 տարուայ Մարտ 6ին:

Սկիզբն ու վերջաբանը կը ցուցնեն թէ էն
ունի բնութագրական ուսումնական ուղևորու-
թիւն մը Գաղութագիտութեան ընկերութեան հետ:

Ժամոթէ Բաղդադի երկաթուղույ ծրագրին, զոր
գերմանական ձեռնարկուց կը ջնջան զուրկ հա-
նել, եւ որուն շահերուն անտարբեր չէ յիշեալ
ընկերութիւնը: Այս խնդրոյն առթիւ խօսածն է
ճառը, որ ընդհանուր պիտարէ մը կը ձգէ այն եր-
կիրներուն վրայ՝ որ երբեմն որոշան էին քաղաքա-
կրթութեան, իսկ այժմ՝ հսկայ անապատներ
ամենամեծ մասամբ: Երկաթուղույ շինութեամբ՝
կը յուսայ ճառասիրը՝ կրկին պիտի ծաղկին այս
ամէն երկիրներն: Ահա այս առթիւ կը նկարա-
գրուին հնութեան անթիւ յիշատակարաններն եւ
անոնցմով ծածկուած աշխարհներն, իւր եւ Բեւելքի
կատարած ուղևորութեան գիծն եւ ունեցած ար-
գիւնը, խաղեանց կամ նախահայրց հսկայ ժայ-
ռափոր շինութիւնն, չորսիւններն եւ նմաններ,
եւ անոնց արդիւններն ընդհանուր քաղաքակրթու-
թեան մէջ, իրենց տալով նաեւ երկաթագործու-
թեան արուեստի զարգացումն, ուստի իբր հիմնա-
կու այն քաղաքակրթութեան շրջանին՝ որուն մէջ
կ'ապրէր այսօր ալ հազարաւոր տարիներ ետըը.
(«Երկաթի դար») Ցրուած տեղեկութիւններ ար-
դէն Ժամոթէ բլլալով մեր ընթերցողաց վերոյիշեալ
թարգմանութիւններէն՝ աւելորդ կրկնութիւն
կ'ըլլար հոս ալ նոյնին երկրորդելը: Յաճախ շա-
շափուած է հնութեան հանգամանաց հետ՝
այն երկիրներուն ու բնակչոյ ներկայ թշուառ-
վեանի, Միւլիթարական է գերմանացի ուղևորին
բերե՛ն լսել այն գովութիւնը, զոր կու տայ հայ
գիւղացոյն եւ հողագործին: Ճառն ոգեւորու-
թեամբ գրուած է եւ սիրով կը կարգացուի:

Հ. Թ. Գ.

10. Sykes Mark, Through five turkish
Provinces. Երեսուսարդ անդիւցիլի մը՝ որուն մուս-
տիպար կ'երեւայ լեռնցի աւաղանի մը քաղա-
քակրթութեան աստիճանը, զարգաբար կ'ունենայ
1898ին այցելելով առօրեական անապատ, եւ ծամ-
բան գտն գտնելով՝ փոքրիկ կարասանով ու ստիկիւն-
ներով կ'ուղևորի Հալէպ, անկէ՝ Եփրատի հե-
տեւելով՝ Բաղդադ, ու Մոսուլ, կրկին հիւսիս գառ-
նալով Սղեղդի եւ Բաղէշի վրայէն՝ Վան, եւ վեր-
ջապէս Իզդիրի ծամբով Երեւան ու Տփլիս, եւ
Բաթումէն կը դառնայ: Եւ նոստած ուղեգրու-
թիւն մը կը գրէ, ուր մի առ մի նկարագրուած
են ամէն օրւան կերածն ու խմածը, տեսած լեռն-
ցիներն եւ այս կամ այն չէլիկին հետ խօսածը,
ամբողջ զարգանալով քանի մը բուսականութեամբ
եւ վերջը փոքր տախտակով մը, որոնք բարեբախ-
տաբար գրքին պարունակութենէն լուսադրն են:
Գրքին մեծ խորագրէն («Տաճարական հինգ նա-
հանգները») աւելի բան մը կրնար սպասուիլ, եւ
անդիւցիլի սպայէ մը քիչ մ'աւելի առողջ դա-
տաստանն ու հնութիւնն արեւելեան ազգաց կա-
րագրին ու բարուց եւ սլլ հանգամանակ: Բայց
մեր ուղևորին համար իրենը բալորովն տարբեր
են: «Իցա Ուլբուսլի», մը (Թարգմանք), «Սալադ
մը (խոհանար)» եւ նմաններ մեծ հեղինակութիւն
ներն են ազգաց նկարագրին որոշիւն: Գիւղացի
մը՝ որ «Բաշիւլ», կ'ուզէ եւ նման պարագաներ
բաւական են ամենաբարձր եւ անորոգար վճի-
արձակելու ամբողջ ազգի վրայ: Բայց թողուց այս

գիրքն ալ մէկդի, որ անշուշտ ուրիշ արդիւնք
չունենար բայց գրողին խաղութիւնը միայն ցու-
ցրնել։

E. B. S.

11. Gelzer H., Geistliches und Weltliches aus dem Türkisch-Griechischen Orient. Selbst-erlebtes und Selbstgesehenes. Ուշգրգորթ ինքնին է այս ալ, կամ՝ բուն ուղեգործական մ'առնի իբրեւ բարեւոյ լայն հայեցած կ'սորհրդածութիւններ քրտնէր վայս: Իսլայմ ինչ տարբերութիւն տար եւ նախընթացին մէջ: Իւրաքանչիւր էջ վկայ է գրողին սուս գիտողութեան, առողջ եւ անընդմեա կալ զարմանալիներուն, ջերմ համակրութեան այն երկիրներուն զարգացման: Արեւելք հոս ալ շատ առաջնաշարութիւններ տարեւելք է լընէ: Գիտած լինանք մը որ գիտե նաեւ. անոնց բազմառնէրը, որ ստուերին լըլ լոյսն ալ կը տեսնէ եւ որ տարեւելան այս կամ այն ազգին ամէն բան սեւ տեսնելու նորոգիծ մոլորութիւնն շատ հեռուն է:

Գրքին խորագիրը կը ցուցնէր պարտնակութիւնն ալ՝ «Հոգեւոր և աշխարհային իրեր տաճիկանք - յոճակայ արեւելքէն, եւ այն» «անձանք տեսածն եւ իրեն պատահածը», Բայց Բիդզուբեկն եւ արեւելեան հնութեան այսպիսի նշանաւոր գիտնականն մը բնական էր որ ներկայից վայր խորհրդածութիւնը խառնելու յաճախ հիշէր, համեմատութիւնն բերելով երկուքն եւ լուսաբանելով բազմաթիւ երեւոյթները։ Ողջեւորն արեւելքի խորհրդեր չէ այցելած, այլ միայն արեւմտեան օգովափաշէն եւ Վ. Գուլլեմ Բայց ըսած նկարագրով թիւիւնքն ու խորհրդածութիւնքն այնպէս կուռաւ ու խոհեմակաւ են, որ կրնան արժեք բազմաթիւ երկրորդ համար։ Թեբով թիւիւնքն անշուշտ հոս ալ կը գտնուին, բայց գոնէ յաճախ ուր րաճեր միայն հիմնէր յայտնուած վարիքի մը, որոշ կը նշանակէր զային, եւ թէ ընդհանրապէս «վճիռ» մը տալ մտքին չէ անցած։ Բազմաթիւ որ այսօրեւ զգրքն յաճախեան արեւելքի վայր՝ Գլեյքերի նման հմուտ եւ ձեռնհաս անձերէ, փարատելու համար այն անթիւ նիստապաշարունքն, որ՝ իբր նորածնութիւն մը տրեւի պիտան եւ երազային մտքերով վրայ։ Գունէ այս նկարագիրն ունին շատ մ'ուղեգրութիւններ, որ վերջի Ժամանակներս երեւան ելան։ Ընկերայնութեանք քանի որ վաղխառուն ծառայից, քանի որ օտարկաններու եւ պահակաւանեւ պահակաւանքն ուղեգրութիւն՝ կը կարծենք ի հիմնով անհաստատ ըլլալ հակապատրանքութեանք երկրիներն եւ անոնց տաղտը ժողովուրդներն, եւ դարձած իրենց թագը՝ վճիռ կ'արձակեն ապքերուն նկարագրին եւ աճէն բանի մը։

Գիրքը երեք մասերն էր բաժնուի: Առաջինը պատմականությունն էր, հնչյուն խորագրերն ալ էր ցուցնէին՝ «Գաղտնիքներ Գ. Պոլսոյ եկեղեցականութեան» (էջ 1—180): Ամենիմէ մասը էր բուն յուսմական եկեղեցւոյ եւ Սաղարիաքարանի վիճակը, կղզականութիւնը, Տիւն ու նոր հանդամանքները, Յունացի եւ միւս պաշտօնական ազգաց փոփոխութիւնները, Տոպոլոգիան կրօնական գրառումները, կրթական հաստատութիւններ եւ յարակից ամեն պարագաները մէջ խառնուելով նաեւ Յունաստանը: Գրուի մը նստիւած նաեւ բուլղարական

եկեղեցւոյ, Այս մասին ձեռք չէ մտցուած նաեւ:
 Կայոց (Գաղարքարարանին Ի Վ.Պայիթ, որ գտնու-
 իր էր կառնէ. (էջ 108—110) եւ ուր կը նկարագրուի
 իր այցելութիւնն Անն. Օրմանեան Գաղարքարին
 լոյս, որուն յաջող մէկ լուսանկարն այլ գրութեան
 է նկատար: Ընդգրկած գլուխ մին է նաեւ «Ն.Ում-
 ական-խաթնուղիէն եկեղեցին Ի Վ.Պ.» ուր նկա-
 րագրուած են եւրոպական աւաքելութիւնքն եւ
 մանկէ ճատաւորութիւնքն: Վերջը յատուկ ճատաւ-
 ան կայ՝ «աւստրիացի Միխիէլ Բարեման» (էջ 147—
 150) չեմք ճամարութեամբ գրուած Վեհնապան
 Մարտիկան զայոց լոյսն անտառութեան վրայ:
 «Ի Դանգալաշի Կայոց լոյսն անտառած Ժաման, կը
 կընէ: կրնան միայն ճամնմտուղի այն անմուսանալի
 սօրերուն ճեմ, զոր անցուցած եմ Ի. Գալար Կրնից
 աղակցեցաւ եւ միայնանկարաց լոյս. (էջ 160):

Երկրորդ եւ երրորդ մասերն արդէն «աշխարհական» հերժով, հերժով զարգանաւ։ Երկրորդին խորագիրն ալ էր ցուցնել թէ ի նպատակն են հոն «Տառիկները» (էջ 151—214), երրորդինը՝ արեւելից «Հայաստան ազգերը» (էջ 215—53) վերջնայ պարունակելով ըստ միայն երեք ազգեր, զիստաւարաբար Յոյիք եւ Հայք (վերջին՝ էջ 244—51)։ Փոքրիկ հատում մ'ալ էր նկարագրել արեւելեան Հոնայները (էջ 241—43)։ Ամբողջ գործը՝ եր կնքուէ վերջաբանով մը՝ բնօրհանուր տեսութեամբ ամբողջին վերայ։ Եր ցուցին որ չենք կրնար այս վերջին մասերուն մանրամասնութեանց մէջ մտնել, որովս ալ բազմալի երեւաւ որ մեզի, թէ տեղւոյս անհիշուելեան պատճառաւ եւ թէ անով որ յաճախ շոշափուած են հոն նաեւ քաջապարսկան խնդիրներ, որ թերթիկն ծրարէին զուրկ էր մնաւ։ Գիրքը եր կնքուի չորեքատորանով մը՝ որ կը ցուցնէ թէ ինչ բնականութեւ զրուած եւ երկխափութիւնք։ Այս րոպէն եւ արժա՛յ մտքարմանութեամբ. «Աստուծոյ եւ խնայելիք։ Աստուծոյ եւ Արեւմուտքը։ Հիւսիսային եւ Հարաւորային կողմերը՝ խաղաղ կը հնազանդն իւր հեռւայ մէջ»։

E. B. S.

ՀԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒՔԱՐՆԵՐ

Վրեճան, 7 Փետրոսյան 1901:

Անգղիա: Յունուար 22ին երեկոյան ժամը 7ին հօգոյն Ալբիոն իւր ալետոր Տիւրոնին կորսնցուց, համեմատաբար սակաւօրեայ հիւանդութիւնն յ' եղբը: Վիկտորիա Թագուհոյն եւ Հնդկաստանի Կայսրուհոյն երկարատեւ իշխանութիւնն, Անգղիոյ համար բարեբար ազնեցութիւն ունեցած է. իւր ժամանակն է որ Անգլիա այլ գորութիւնն ստացաւ, որ զհինց երրոպական պետութեանց առաջնորդն ըրած է այսչափ